

תחילת "תוספת שמיטה" ג ע"ב "כי אתא" - ד ע"א "קיים לא"

רב דימי הציג בבבל שמועה מארץ ישראל "לוקים על התוספת" וביקש לדעת את פירושה¹, ההסבר הראשון שאין לוקין על חרישה קשור לדיון הקודם בגמרא. ההסבר השני פותח דיון על איסור חרישה בשנה השישית. חכמים הורנו שכל עוד החרישה מועילה לפירות השישית מותר לחרוש (שהקרקע תספוג את הלחות של גשמי החורף לטובת הפירות הנטועים), אך לאחר מכן שהחרישה ניראת לצורך פירות העתידים לבוא בשנה השביעית, שנת השמיטה - אסור. הגמרא דנה מהו מקור האיסור (גזירת בי"ד ב"ש וב"ה, הלכה למשה מסיני, או מהתורה) וכמה אורכו (משלושים יום קודם השמיטה, או מפסח לשדה תבואה ומשבועות לאילנות) וכמה בוטל (מפסח ועצרת, או כולו).

כשבא רב דימי מארץ ישראל לבבל, העיד ששמע בארץ ישראל "יכול ילקה על התוספת? יש לימוד לפוטרו מהמלקות". רב דימי טוען שאינו יודע בשמועה מהי הכוונה ב"תוספת" שיש הו"א ללקות עליה, ומהו "הלימוד" שנלמד כדי לפוטרו מן המלקות.

משנה שביעית א,א
עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית? בית שמאי אומרים: כל זמן שהוא יפה לפני (של שיטת). ובית הלל אומרים: עד העצרת (שבועות). וקובינן דברי אלו להיות כדברי אלו (זמן ב"ש וזמן ב"ה כמעט זהה).

משנה שביעית א,ב
עד אימתי חורשין בשדה הלבן (תבואה) ערב שביעית? עד שתכלה הלחה (לחות הקרקע מגשמי החורף של השנה השישית ומועילה החרישה לפירות השישית), (זהה לזמן) כל זמן שבני אדם חורשים לטע במקשאות ובמדלעות (לגדל קישוא ודלעת). אמר רבי שמעון (שאמר את דבריו לשיטת ב"ש וב"ה, כמבוא במשנה בפ"א): נתת תורת כל אחד ואחד בידו (לא ניתן לתלות זמן הלכתי במעשיהם של אנשים, שיש המקדימים ויש המאחרים)!! אלא בשדה הלבן (חורש) עד הפסח, ובשדה האילן עד עצרת.

1
רבי אלעזר: "תוספת" הכוונה לחרישה בשביעית, שלא נאסרה מפורשות בכתוב "שֶׁדָּךְ לֹא תִזְרַע" (ויקרא כד,ד), אלא נלמדה מכלל ופרט וכלל ("ובשנה השביעית, שבת שבתון יהיה לארץ... שֶׁדָּךְ לֹא תִזְרַע... שְׁנַת שְׁבַתוֹן יְהִי לָאָרֶץ" (שם ד-ה)). בחיוב השמיטה ישנו כלל ולאחריו הפרטים: איסור זריעה, זמירה, קצירה וביצירה, ולאחריו שוב כלל - ללמד שכל מה שבכלל הוא כעין הפרט. ג ע"א) ולכך חל גם חיוב מלקות גם על חרישה בשמיטה. אך ישנו "לימוד" מהברייתא שדרשה מדוע הובאו בפסוקים רק ארבע מלאכות (זריעה וכו') אלו? ללמד שרק על אלו לוקה, אבל שאר מלאכות (כדו' חרישה), אף שאיסורן מן התורה לא לוקה עליהן.

2
רבי יוחנן: "תוספת" הכוונה לימים שהוסיפו חכמים לפני ראש השנה של שנת השמיטה שאסורים בחרישה (כמוכח מהמשניות במסכת שביעית), וילקה החורש בימים אלו מדין תורה מהפסוק "בְּחָרִישׁ וּבְקָצִיר תִּשְׁבֹּת" (שמות לד,כא). הפסוק באיסור שבת הועבר לאיסור שמיטה בשנה השישית לר"ע. כדלהלן). אך ישנו "לימוד" שנעשה על ידי רבן גמליאל ובית דינו לבטל בגז"ש את איסור החרישה לפני השמיטה (למידה משבת לשמיטה. כדלהלן).

1
אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: רבן גמליאל ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו (פסח ועצרת המוזכרים במשנה אליבא דב"ש וב"ה) ובטלום (והתירו לחרוש עד ראש השנה של שביעית).

2
רבי זירא או ריש לקיש: כיצד יכלו לבטל רבן גמליאל ובית דינו את תקנת ב"ש וב"ה (קביעת "תוספת שמיטה"), שהרי בית דינם לא היו גדולים מהם בחכמה ובמניין?

משנה עדויות א,ה
אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו - עד שיהיה גדול ממנו בחכמה (של ראש הבי"ד) ובמנין (התלמידים בישיבה. רע"ב). היה גדול ממנו בחכמה אבל לא במנין, במנין אבל לא בחכמה - אינו יכול לבטל דבריו, עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין.

1
רבי אבהו או רבי יוחנן, שתק כשעה לחשוב על הדברים, ואמר: בי"ד ב"ש וב"ה התנו בעת קביעת התקנה שכל בי"ד שלאחריהם שירצה לבטל את התקנה יוכל לבטל (שמא בעתיד יתקלקלו השדות ולא יגדלו תבואה בלא חרישה, ולא רצו להביא רעה לעולם. תוס').

2
איסור חרישה לפני השמיטה (תוספת שמיטה) אינו תקנת ב"ש וב"ה, אלא זוהי הלכה למשה מסיני. כנלמד שמותר לחרוש את הנטיעות הצעירות עד סוף השנה השישית. אך הנטיעות הזקנות אסורות בחרישה עוד לפני?

רבי נחוניא
אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן משום רבי נחוניא איש בקעת בית חורתן (שם של מקום): עשר נטיעות (צעירות בתוך בית סאה) 50 אמה על 50 אמה, כדי שלא יתקלקלו ויפסידו - חורשין את כל השדה בשנה השישית עד ראש השנה של שביעית. אבל נטיעות זקנות אסור לחרוש מעצרת ואילך, ערבה (להקיף המזבח בכל שבעת ימי הסוכות), וניסוך המים (על המזבח בעת קורבן של שחר בכל שבעת ימי הסוכות) - הלכה למשה מסיני.

1
רבי יצחק: הלכה למשה מסיני הינה איסור חרישה שלושים יום קודם ראש השנה (תוספת שביעית), ובית דינם של ב"ש וב"ה הוסיפו לאסור מפסח ועצרת (תוספת לתוספת שביעית), ורק את התוספת הזו ביטלו בית דינו של רבן גמליאל. אך הלכה למשה מסיני קבועה במקומה.

"ששת ימים תעבד וביום השביעי תשבת, בְּחַרְשׁ וּבְקָצִיר תִּשְׁבֹּת" (שמות לד, כא) סוף הפסוק מיותר לעניין שבת, שהרי כל ל"ט מלאכות אסורות בשבת, ובמה נתייחדו החריש והקציר שהזכרו במיוחד? **רבי עקיבא** אומר: אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית (כיוון שהפסוק "בְּחַרְשׁ וּבְקָצִיר תִּשְׁבֹּת" מיותר בדין השבת הוא מועבר לדין השמיטה, ואף אינו נצרך ללימוד לשנת השמיטה עצמה, שאנו יודעים שהקצירה אסורה בשמיטה מהפסוק), שהרי כבר נאמר "שֶׁדָּךְ לֹא תִזְרַע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר. (את ספיח קצירך לא תקצור)"? אלא (בא הפסוק ללמד) חריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית (איסור חריש בשנה השישית עבור גידולי השביעית) וקציר של שביעית שיצא למוצאי שביעית (איסור קצירה בשנה השמינית של גידולי שביעית).

רבי ישמעאל אומר: מה חריש רשות אף קציר רשות (חקלאי בגידוליו רשאי לחרוש או לקצור בששת ימי השבוע אם ברצונו, ומלאכות אלו נאסרו בשבת מהפסוק "בְּחַרְשׁ וּבְקָצִיר תִּשְׁבֹּת"), יצא קציר העומר (אם חל בשבת, מותר לקצור את החיטים בשבת) שהיא מצוה (ולכן סוף הפסוק אינו מיותר, כי ניתן לדייק ממנו לקצירה שמתרת בשבת).

רבי יוחנן: ביטלו רבי גמליאל ובית דינו את כל תוספת שביעית מדין תורה בגז"ש (בשמיטה שֶׁבֶת שֶׁבֶתוֹן יִהְיֶה לְאָרְץ" (שם), ובשבת וביום השביעי שֶׁבֶת שֶׁבֶתוֹן" (שמות לא, טו)) מה בשבת בראשית היא עצמה אסורה במלאכה, אך לפני ואחריה, ביום שישי ומוצאי שבת מותרת² - אף בשנת השמיטה, היא אסורה במלאכה, אך מותר לבצע מלאכות בקרקע בשנה השישית והשמינית (והוא הלימוד שהעיד עליו רב דימי שלא לוקין על חרישה בתוספת שביעית).

איסור חרישה לפני השמיטה (תוספת שמיטה) אינו תקנת ב"ש וב"ה, ואינו הלכה למשה מסיני - זהו איסור מהתורה, כיתור הכתוב "בְּחַרְשׁ וּבְקָצִיר תִּשְׁבֹּת" המלמד לאסור "חריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית"?

רב נחמן בר יצחק: מהתורה נאסר "תוספת שמיטה" שלושים יום לכל העצים. הלכה למשה מסיני באה להגביל את האיסור רק בנטיעות זקנות, אבל נטיעות צעירות מותר עד ראש השנה של שביעית. ב"ש וב"ה הרחיבו את האיסור תורה לאסור מפסח ועצרת, ובית דינו של רבן גמליאל ביטל את תקנתם והחזיר את האיסור תורה למקומו.

כיוון שהלכה למשה מסיני התירה לחרוש את השדה במיוחד עבור הנטיעות הצעירות, כ"ש שיהיה אסור לחרוש את השדה עבור הנטיעות הזקנות לפני השמיטה. ומדוע יש לימוד מהתורה לדין שנלמד בכ"ש?

רבי ישמעאל שלומד מהפסוק "בְּחַרְשׁ וּבְקָצִיר תִּשְׁבֹּת" להיתר קצירה בשבת (ואינו יכול ללמוד מהפסוק לשמיטה) לומד מהלכה למשה מסיני להיתר חרישה בנטיעות צעירות וכ"ש לאיסור בזקנות. רבי עקיבא לומד מהפסוק "בְּחַרְשׁ וּבְקָצִיר תִּשְׁבֹּת" לתוספת שמיטה רק בזקנות (ובצעירות התירו משום הפסד. אם כך נמצא שניתן ללמוד תוספת שביעית או הלמ"מ לרבי ישמעאל, או מהפסוק לרבי עקיבא). בבית דינם של ב"ש וב"ה הרחיבו את האיסור עד לפסח ועצרת, ובבית דינם של רבן גמליאל החזירו את האיסור תורה למקומו.

רב אשי: לא ייתכן שגזירה שווה שרבן גמליאל ובית דינו דורשים לבטל את "תוספת שמיטה" שקיבלו מסיני (אין אדם דן גז"ש אלא מה שקיבל מרביתו עד משה מסיני) תדחה את הלימוד מן הלמ"מ לשיטת רבי ישמעאל, או מן הכתובים לרבי עקיבא?

רב אשי: רבן גמליאל ובית דינו ביטלו את כל "תוספת שמיטה" מצד אחר: לדעתם "תוספת שביעית" הינה הלמ"מ (כשיטת רבי ישמעאל), ותקפה כל זמן שבית המקדש היה קיים, בדיוק כפי שתי ההלכות הנוספות ששנה רבי נחוניא, ניסוח המים וערבה. למעשה, רבן גמליאל ובית דינו לא ביטלו את "תוספת שביעית", אלא קבעו שדין זה אינו תקף לאחר חורבן הבית, כפי שהתבטלו ניסוח המים וערבה במקדש.

"תוספת שמיטה" בשדה תבואה ובשדה אילן מתחילה:

למסקנה	שלב שלישי	שלב שני	שלב ראשון	ב"ש וב"ה (ור"ש)
מפסח ועצרת			שדה אילן - מפסח תבואה - עצרת	
מראש השנה של שביעית		רבן גמליאל ובית דינו ביטלו את תקנת ב"ש וב"ה (שתקנתם הייתה על תנאי)	כדעת ב"ש וב"ה מפסח ומעצרת	בר קפרא
משלושים יום קודם ר"ה	ביטלו רבן גמליאל ובית דינו את תוספת ב"ש וב"ה בלבד	הוסיפו ב"ש וב"ה לאסור אף מפסח ועצרת	הלמ"מ שלושים יום קודם ר"ה	בר קפרא אליבא דרבי יצחק
צעירות: ר"ה זקנות: ל' יום	ביטלו רבן גמליאל ובית דינו את תוספת ב"ש וב"ה בלבד	הלמ"מ: להתיר נטיעות צעירות מר"ה. ב"ש וב"ה: להחמיר בזקנות מפסח ועצרת	מהתורה שלושים יום קודם ר"ה	רב נחמן בר יצחק
צעירות: ר"ה זקנות: ל' יום	ביטלו רבן גמליאל ובית דינו את תוספת ב"ש וב"ה בלבד	לרבי ישמעאל: הלמ"מ לאסור זקנות מכ"ש לרבי עקיבא: מהתורה לאסור זקנות בלבד ב"ש וב"ה: להחמיר בזקנות מפסח ועצרת	מהתורה שלושים יום קודם ר"ה	רב נחמן בר יצחק למסקנה

1 - מפשט הגמרא רב דימי בא מארץ ישראל לבל, והביא עימו שמועה שהוא עצמו לא ידע מה פירושה, והגמרא מביאה את דברי האמוראים רבי אלעזר ורבי יוחנן לפרשה. כל משמע מלשון רש"י "שמעית דאמרי בארץ ישראל" מובן שדבריו הינם שמועה שנאמרה. מלשון רש"י בכת"י "מתניתא חדא תנינא הכי... ובהדיא מתניתא" משמע שאלו שתי ברייתות

שצוטטו על ידי רב דימי. וכן מהמשכו "וקא בעי תלמודא מאי תוספת" עולה שהגמרא עצמה עונה על שאלתו. אך החזו"א (או"ח סי' קלה הערות במס' מועד קטן) טוען שרב דימי עצמו הביא את הברייתא שלמדה מרבתי יחד עם פירושה מאמוראים אלו, והציגם לפני חכמי בבל. כיוון שלא ייתכן שרב דימי לא ישאל את רבו המובהק רבי יוחנן את פירושה של הברייתא וידרש לפירושה רק בבואו לבל, ועוד כל שמועתו של רב דימי מרבי יוחנן קיבלה, ועוד כיצד אמוראי ארץ ישראל מהדור השני יוכלו להגיב לקשייתו בבבל של רב דימי מאמוראי הדור השלישי והרביעי (עפ"ז פירש את דברי רב דימי "לא ידענא" מלשון יחיד לכוונתו ל"לא ידעינן" בלשון רבים, המוסב על חכמי ארץ ישראל).

2 - תוס' (ד"ה "מה להלן") מקשה הרי יש לעשות "תוספת שבת", ולהוסיף מחול על הקודש לפני ואחרי השבת (ב"ב פא ע"ב)? ומתרץ שתוספת קטנה שכזו של מספר דקות לא נחשב הוספה (למעשה נהגו להמתין כ-20-40 דקות לפני השקיעה ביום השישי, וכ-20-15 דקות אחרי צאת הכוכבים במוצאי שבת), ואף רבן גמליאל יודה שיש להוסיפם. לעומת "תוספת שביעית" שהינה לפחות שלושים יום.